

de Sâlih Bey'in öldürülmesine kadar şehirdeki güçlü yönetim devam etti. Bu olaydan sonra karışıklık, ticarî bakımdan gerileme ve imar faaliyetlerinde durgunluk yaşanan bir dönem başladı. 1804'te Türkler'e karşı isyan eden Kabîliyelî Murâbitlar'dan İbnü'l-A'reş'e bağlı güçlerin saldırmasıyla durum daha da kötüleşti. Bundan üç yıl sonra da bir Tınnus ordusunun başında hücumla kalkan Süleyman Kâhya bir süre şehri kuşatarak topa tuttu. Nihayet Cezayir'den bir Osmanlı takviye kuvvetinin gelmesi üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.

Kostantîne'nin yönetimini elinde tutan son Osmanlı idarecisi yetenekli bir kişi olan Kuloğlu Ahmed Bey'di. Ahmed Bey, 1830'da Fransızlar'ın Cezayir'i işgalinin ardından Garp ocaklarının ortadan kalkmasından yararlanarak burada bağımsız bir beylik kurmaya çalıştı ve Bâbîâlî'den paşa unvanı aldı. 1836 yılında Fransızlar'ın Cezayir genel valisi Mareşal Klauzel Kostantîne'yi işgal etmeye kalkıştıysa da Ahmed Bey tarafından geri püskürtüldü. Fakat daha sonra şehir tekrar kuşatıldı ve 13 Ekim 1837'de General Valée kumandasındaki Fransız ordusunun kanlı bir hücumuyla işgal edildi. İşgalin ardından Ahmed Bey Sahrâ'ya çekilip on bir yıl süreyle Fransızlar'a karşı savaştı, ancak sonunda esir düştü ve esarette iken öldü. Kostantîne, Fransız işgali altında 1837'den 1848'e kadar askerî ve ardından sivil yönetimle idare edildi ve bu tarihten itibaren büyük gelişme gösterdi. Osmanlı devrinde bir beylik merkezi olan şehir sömürge döneminde üç yönetim biriminden birinin merkeziydi. Cezayir'in bağımsızlığa kavuşmasından (1962) sonra aynı adla kurulan vilâyetin merkezi yapıldı. Bugün Doğu Cezayir'in en kalabalık şehri olarak bir tarım, ticaret, sanayi, eğitim ve kültür merkezi durumundadır. 1969'da kurulan Kostantîne Üniversitesi'nde 20.000 civarında öğrenci okumaktadır. Şehirde bir de milletlerarası hava alanı bulunmaktadır.

Kostantîne şehrinin nüfusu 1948'de 117.000 iken daha sonra düzenli biçimde artarak 1965'te 235.000'e, 1987'de 470.000'e ve 2002'de 515.000'e (tah.) ulaşmıştır.

Kostantîne, Batı İslâm dünyasında ilmi şöhrete sahip önemli şehirlerden biridir. Siyasî karışıklıklara rağmen burada hiçbir zaman ilmî ve fikrî faaliyetler eksik olmamış, özellikle Hafsîler zamanında çok sayıda ilim adamı yetişmiştir. Bunlar arasında kadılık, müftülük, hitâbet görevlerin-

Kostantîne'de yeni inşa edilen bir cami

de bulunan ve tarih, biyografi, düşünce, tıp, matematik, mantık, aruz, nahiv ve fıkıh konularında çok sayıda kitap telif eden İbn Kurfüz başta gelir. Sûku'l-Gazâl, Sîdî Lahdar ve Sîdî el-Kettânî camileri gibi XVIII. yüzyıla ait eserlerin bulunduğu şehrin en meşhur mimari yapısı, günümüzde de en güzel tarihî eser sayılan Ahmed Bey'in yaptırdığı Kasrû'l-bây'dır; ayrıca çok sayıda çarşısı, dükkânı, hamamı ve güzel evleri bulunmaktadır. Kostantîne'nin sosyal ve ekonomik durumu üzerine bazı eserler yazılmıştır. Bunlardan Sâlih el-Anterî'nin *el-Aḥbârü'l-mebniyye fî târihi Kostantîne*'siyle 1804-1870 yılları arasındaki sosyal ve ekonomik buhranlara yol açan kıtlık olaylarını ele aldığı *Mecâ'âtü Kostantîne*'si en ünlü olanlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bekrî, *el-Muğrib*, s. 63; Şerîf el-İdrîsî, *el-Kâratü'l-İfrîkiyye ve Cezîretü'l-Endelûs* (nşr. İsmâîl el-Arabî), Cezayir 1983, s. 166; İbnü'l-Hâc en-Nümeyrî, *Feyzü'l-'ubâb ve ifâzâtü kîdâhi'l-âdâb fî'l-hareketi's-sa'ide ilâ Kostantîne ve'z-Zâb* (nşr. Muhammed b. Şakrûn), Beyrut 1990, tür.yer.; İbn Kurfüz, *el-Fârisiyye fî mebdâ'î'd-devleti'l-Hafsiyye* (nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer – Abdülmecîd et-Türkî), Tunus 1968, tür.yer.; Hasan el-Vezzân, *Vaşfü'l-İfrîkiyye*, II, 55-60; Hifnâvî, *Ta'rifü'l-halef bi-ricâlî's-selef*, Beyrut 1402/1982, tür.yer.; Sâlih el-Anterî, *el-Aḥbârü'l-mebniyye fî târihi Kostantîne*, Cezayir 1846; a.mlf., *Mecâ'âtü Kostantîne* (nşr. Râbiḥ Bûnâr), Cezayir 1974; E. Vayssettes, "Histoire des beys de Constantine", *Bulletin de la société archéologique de Constantine* (1869); E. Mercier, *Histoire de Constantine*, Constantine 1903; Braham, *Constantine et son passé*, Constantine 1931; Ahmed b. Mübarek b. el-Attâr, *Târîhu Kostantîne* (nşr. Râbiḥ Bûnâr), Cezayir 1971; Ebû'l-Kâsim Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâ'iri's-şekâfi*, Cezayir 1981, I, 52-57, 169-171; G. Yver, "Kosantina", *IA*, VI, 866-869; a.mlf., "Kuştan-tîna", *EP* (İng.), V, 530-532.

MUHAMMED REZÜK

KOSTANTİNE

(bk. İSTANBUL).

KOŞAY, Hamit Zübeyr
(1897-1984)

Türk dircisi ve etnograf.

İdil - Ural bölgesinde Başkırdistan Cumhuriyeti'nin merkezi olan Ufa ilinin Tilençi Tomrek köyünde doğdu. Babası ilmiye sınıfından Ubeydullah Efendi, annesi Nûrîzâde Hanım'dır. Eniştesi müftü ve *Şûrâ* dergisi sahibi Rızâeddin Fahreddin'in yardımı ile öğrenim için Türkiye'ye geldi (1909). Dârülmualim'den mezun olduktan (1916) sonra Kadıköy Sultânîsi'nde öğretmenliğe başladı. Ertesi yıl Macaristan'a giderek Budapeşte'de ortaokullara öğretmen yetiştiren "pedagogium"a kaydoldu, 1921'de buradan da mezun oldu. Aynı yıl yüksek öğretmen okulu karşılığı olan Eötvös Collegium'a girdi. Ünlü Türkolog Gyula Nemeth'in yanında hazırladığı "Türk Silâh Adları" konulu tezini 1923'te tamamlayıp Berlin Üniversitesi'nde Willy Bang Kaup'un verdiği derslere devam etti. Ayrıca müze ve kütüphanelerde incelemelerde bulundu. 1925'te Türkiye'ye döndü ve Maarîf Vekâleti'nde memuriyete başladı. Sırasıyla Hars Dairesi Kütüphaneler Umum müfettişliği (1925-1926), Âsâr-ı Atika ve Kütüphaneler müdürlüğü (1926-1927), Ankara Etnografya Müzesi müdürlüğü (1927-1931), Müzeler Dairesi müdürlüğü (1931-1945), Eski Eserler ve Müzeler Genel müdürlüğü (1945-1950) ve ikinci defa Ankara Etnografya Müzesi müdürlüğü (1950-1962) görevlerinde bulundu. Bu görevde iken yaş haddinden emekliye ayrıldığı halde iki yıl daha görevini vekâleten sürdürdü. Daha sonra Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü müşavirliği yaptı (1964-1969). 1 Ekim 1984'te Ankara'da öldü.

Hamit Zübeyr Koşay Türk Tarih Kurumu (1931), Türk Dil Kurumu (1932), Alman Arkeoloji Enstitüsü (1952), Folklor Araştırmaları Kurumu (1955), Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Birliği (AIESSE), Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) ve Uluslararası Anıtlar Konseyi (ICOMOS) Türkiye Millî Komitesi aslı üyeliklerinde bulundu. Ayrıca Fin Arkeoloji Cemiyeti, İsveç Krallığı Tarih, Antikite Akademisi, Viyana Antropoloji Derneği, Macar-Budapeşte Köröşi Csoma İlim Derneği ve Prag Şark Enstitüsü muhabir üyesiydi. Ulusla-

Hamit
Zübeyr
Koşay

rarası Prehistorik ve Protohistorik İlimleri Birliği dâimî şeref üyesi olan Koşay, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Enstitüsü ile Türk Kütüphaneciler Derneği'nin de şeref üyesiydi.

Koşay arkeoloji, etnoloji ve filoloji alanlarında yaptığı çalışmalarıyla tanınmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk kazılarında biri olan Ahlatlıbel kazısını yönetmiş (1933), Truva yakınlarındaki Kumtepe'de sondaj çalışmaları yapmış (1934) ve Anadolu arkeolojisi açısından büyük önem taşıyan Alacahöyük kazılarını başlatmıştır (1935-1949, 1962-1968). Ayrıca Pazarlı, Karaz höyük, Büyükgölçek, Mahmatlar, Pulur, Güzelova, İkiztepeler kazılarını gerçekleştirmiştir. Müzecilik çalışmalarının yanı sıra folklor ve etnografya konularında araştırmaların başlatılmasında da öncülük etmiş, *Türk Etnografya Dergisi*'ni kurarak (1956) bu konudaki araştırmaların yayımlanmasını sağlamıştır. Türk Tarih Kurumu tarafından planlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin hazırlanmasında görev almıştır. Türk Dil Kurumu'nun başlattığı derleme çalışmalarına da katılan Koşay, Türk dilinin yakın ilişki içinde bulunduğu dillere dikkat çekmiş, bilhassa İspanya'daki Bask toplumunun dil yapısının Türkçe ile olan ilişkisini ortaya koymuştur. Kurum bünyesinde sürdürdüğü çalışmaları sırasında aşırılığa kaçmadan dilde yenilik hareketini desteklemiştir. Koşay, arkeoloji ve müzecilik çalışmalarıyla birlikte kütüphanecilik ve arşivcilik üzerinde de durmuş, kütüphanelerin çağdaş bir görünüm kazanması için çeşitli projeler ileri sürmüştür. Tarihî belgelerin saklandığı arşiv konusuna da eğilen Koşay, Macar arşivci Lajos Fekete'nin İstanbul'a getirtilerek çağdaş tasnif sistemine geçilmesini sağlamıştır.

Eserleri. Hamit Zübeyr Koşay Anadolu arkeolojisi ve etnografyası, Anadolu folkloru ve kültürü, tarih, filoloji, müzecilik,

arşivcilik, kütüphanecilik, halk eğitimi, nekroloji ve kitap tanıtma konularında pek çok makale yazmıştır. Makalelerinin çoğu *Türk Yurdu*, *Türk Etnografya Dergisi*, *Belleten*, *Önasya Mecmuası*, *Ülkü ve Muallimler Birliği* gibi dergilerde yayımlanmıştır. Değişik yerlerde çıkmış elli kadar makalesi *Makaleler ve İncelemeler* adı altında kitap haline getirilmiştir (Ankara 1974). Bu kitapta Koşay'ın eserlerinin tam bir listesi de verilmiştir. Katıldığı kazılarla ilgili olarak kaleme aldığı raporlarının bir kısmı da kitap halinde neşredilmiştir. Bu raporların dışında yine kazı sonuçlarıyla ilgili olarak bazı küçük kitapları bulunmaktadır. Bunlar *Truva'da Dört Yerleşme Yeri* (İstanbul 1936), *Ogüst (Augustus) Mabedi*, *Hacı Bayram Camii ve Türbesi Klavuzu* (Ankara 1956), *Alacahöyük Klavuzu* (1965) ve *Güzelova Kazısı*'dır (Ankara 1967).

Koşay'ın Anadolu etnografyası ve folkloruna dair kaleme aldığı eserler de şunlardır: *Ankara Budun Bilgisi* (Ankara 1935), *Etnografya ve Folklor Klavuzu* (Ankara 1939), *Türkiye Türk Düşünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme* (İstanbul 1944), *Anadolu'nun Etnografya ve Folkloruna Dair Malzeme I. Alacahöyük* (Ankara 1951), *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı* (Akile Ülkücan ile birlikte, Ankara 1961), *Karaçay Malkar Türkleri'nde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler* (Ramazan Karça ile birlikte, Ankara 1954).

İlk derleme sözlüğü olan ve uzun süre bu alanda başvuru kaynağı olarak kullanılan *Anadilden Derlemeler* adlı kitabın I. cildini İshak Refet'le (İşman) 1932'de, II. cildini Orhan Aydın'la (Acıpayamlı) birlikte 1952'de yayımlamıştır. *Elamca-Türkçe Dil Akrabalığı* (Ankara 1937) adıyla küçük bir eser de yazan Koşay'ın *Dokuz Ötkünç* (İstanbul 1929) ve *Cincik* (Şerafettin Işık takma adıyla, Ankara 1973) gibi bazı küçük hikâye kitapları da bulunmaktadır. Ayrıca Türk Tarih Kurumu tarafından planlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" eseri için Bulgar Türkleri'nin eski tarihi ve Macarlar'ın eski tarihi konularını kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Millî Folklor Arşivi Dairesi, nr. YB 73.0034 (kendisi tarafından hazırlanmış otobiyografi ve ilk eserleri); Veliye Kudeki, *Hamit Zübeyr Koşay ve 50 Yıllık Türk Kütüphaneciliği* (yüksek lisans tezi, 1976), AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü; Adil Özer, *İki Halk Bilimci: Hamit Zübeyr Koşay-M. Şakir Ülkütasır*, Ankara 1978, s. 5-25; Fahri Çoker, *Türk Ta-*

rih Kurumu: Kuruluş Amacı ve Çalışmaları, Ankara 1983, s. 150-152, 255-265; Emel Esin, "Dr. Hâmid Zübeyr Koşay'ın Eserleri Hakkında Düşünceler", *TK*, XIII/156 (1975), s. 328-330; "Generaldirektör a. D. Dr. Phil. Hâmit Zübeyr Koşay-80 Jahre", *MT*, III (1977), s. 153-159; Hayrettin İvgin, "H. Zübeyr Koşay", *TFAr*, sy. 1 (1981), s. 121-124; Mehmet Önder, "Dr. Hâmit Zübeyr Koşay ve Türk Müzeciliği", *TK*, XXIII/261 (1985), s. 8-11; Sadi Bayram, "Bir Çınarın Arkasından", *TKA*, XXIV/2 (1986), s. 1-2; a.mlf., "Phil. Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hayatı", a.e., s. 3-7; a.mlf., "Ölümünün 1. Yılında Phil. Dr. Hâmit Zübeyr Koşay", a.e., s. 9-11; a.mlf., "Phil. Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Yayımlanmış Eserlerinden Seçilmiş Bibliyografya", a.e., s. 23-29; "Koşay, Hamit Zübeyr", *TA*, XXII, 247.

MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

KOŞMA

Şekil, konu ve ezgi özellikleri bulunan ve Türk halk edebiyatında en çok kullanılan nazım şekli.

Türkçe *koşma* kelimesi *koşmak* (eklemek, katmak) fiilinden türemiş olup "güfteye beste ilâvesi" demektir. Tarihî metinlerin raks ile beraber söylenen "koşuk"una çok benzeyen *koşma* "saz eşliğinde okunmak için hece ölçüsüyle yazılmış, ilk parçanın birinci, ikinci ve dördüncü mısralarıyla öteki parçaların dördüncü mısraları birbiriyle, diğer mısralar kendi aralarında kafiyeli, konuları sevgi ve tabiat olan halk şiiri türü" olarak tanımlanmaktadır. Türkler'in İslâmiyet'in etkisi altında meydana getirdikleri ilk manzum eserlerden *Kutadgu Bilig*'in asıl metninde *koşma* rastlanmamakta, ancak esere daha sonra ilâve edilmiş bir manzum parçada *koşuğ* kelimesi geçmektedir. *Dîvânü lügâti't-Türk*'te ise *koşuğ* "şiir, kaside" anlamında kullanılmıştır (I, 376). *Koşuğa* göre daha yeni bir kelime olan *koşma*, küçük farklarla günümüzdeki çeşitli Türk lehçelerinde de mevcuttur (geniş bilgi için bk. Arat, s. XI-XIII). M. Fuad Köprülü, Anadolu Türkleri'nde görülen *koşma* nazım şeklinin Doğu Türkleri'ndeki *koşuk* ve Altay Türkleri'ndeki "kojon"lardan farklı olmadığını belirtmekte (*Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 273-274). Reşit Rahmeti Arat ve Pertev Naili Boratav ise bu görüşe katılmamaktadır (Dizdaroğlu, s. 69-70). Türk edebiyatında hece vezniyle yazılmış ilk şiirlerin *koşmalar* olduğu söylenebilir. Ancak eldeki *koşma* örneklerinin XV. yüzyılın sonlarından daha gerilere götürülmesi mümkün değildir. Bunun en önemli sebebi Türk halk edebiyatının sözlü gelenek içinde gelişmiş olmasıdır.